

ПОЛІФОНІЯ КРИТИЧНОГО СЛОВА: до 70-річчя Миколи Ільницького

У середині ХХ століття, коли у вільному світі літературна критика розвинулася в авангардну галузь культури, невід'ємну ланку мистецької комунікації, у підколоніальній Україні, де радянський тоталітаризм контролював не лише дії людей, а й їхнє слово і думку, саме поняття цієї інтелектуальної царини було спотворене до невпізнання... І якщо за тих нестерпних умов українське літературознавство, підтримуючи митця й читача, літературу й суспільство, спромоглося не лише вижити, а й вийти поза вузькі береги замуленого річища соцреалізму, то спричинилася до цього діяльність представників різних поколінь: нечисленного найстаршого, котре пронесло крізь сталінські репресії пам'ять про Розстріляне Відродження (Євген Кирилюк, Степан Крижанівський, Петро Колесник), середнього (Леонід Новиченко, Віктор Іванисенко, Леонід Коваленко) і молодого — бунтарів, що відомі сьогодні як "шістдесятники" (Іван Дзюба, Іван Світличний, Євген Сверстюк), та їхніх пізніших наступників (В'ячеслав Брюховецький, Микола Рябчук, Володимир Моренець).

У лавах шістдесятницького покоління Микола Ільницький, як і його ровесники Григорій Сивокінь, Віталій Дончик, Анатолій Макаров, перебував не в політичній, а в літературній опозиції, прокладаючи упродовж сорока літ нелегкі, але, як видно з сьогоденної відстані, перспективні для вітчизняної критики історичні маршрути крізь політичні пороги та ідеологічні шторми другої половини ХХ століття до постмодерної доби — цієї епохи тисячі й одного стилю, воістину благословенної пори методологічного плюралізму та інтерпретаційної свободи.

Дорога з Ільника

Цей гість приходять до нас у зоряну годину нашого життя. В юнацтві, коли відчуваєш легкість кроку, а надмір сил розпирає груди, хочеться зробити щось надзвичайне. Хочеться створити інший світ, якого нам, звичним до второваної колії, так бракує. Хочеться населити наш буденний світ чарівними видіннями з казок або вичитаними з книжок. Суворі проза життя потраху гасить романтичні поривання й приневолює до тверезої конечности на гіркій землі. Але знай, що з тими видіннями на твоєму обрії проскакав на Росінанті шляхетний лицар Дон Кіхот і поманив тебе у свій слід.

Євген Сверстюк. Наш гість жаданий — Дон Кіхот (1993).

Походить Микола Ільницький із давнього шляхетського роду, дуже розгалуженого, діяльного й добре знаного в українській історії та культурі, предківське гніздо якого — село Ільник, що в ньому 23 вересня 1934 р. з'явився на світ майбутній літератор, — загубилося на Бойківщині серед лісистих гір, уквітчане невеликими садибами, двома кам'яними і однією дерев'яною церквою зі старовинними іконами.

Цей дорогий краєвид разом із незабутніми маминими піснями хлопець невдовзі поніс із собою в життєву мандрівку, вперше покинувши поріг рідного дому, аби здобути середню освіту в Турці — найближчому гірському містечку, яке мало статус районного центру. З усіх шкільних предметів Миколу найбільше цікавили

історія й література. Юнак сповнився гордістю, дізнавшись, що він земляк Петра Конашевича-Сагайдачного, Івана Франка та інших видатних людей. Залюбки гортав літературні журнали, переважно “Дніпро”, “Вітчизну”, “Жовтень”, і твердо вирішив здобути вищу освіту.

Пощастило вступити до Дрогобицького педагогічного інституту, на відділ російської філології. Хоча науковий та педагогічний рівень молодого вузу був невисокий і, певна річ, заідеологізований, студенти все ж мали змогу дістати досить ґрунтовні знання з зарубіжної, зокрема російської, літератури. Лекції читали Євген Черницький та Іван Рибінцев (обидва русисти), Марк Гольберг (зарубіжна література), Степан Пінчук (українська література). З тісних murів дрогобицької альма-матер вийшло в широкий світ чимало знаних згодом гуманітаріїв: однокурсником Миколи був Мирослав Стельмахович, майбутній професор Івано-Франківського педагогічного університету ім. В. Стефаніка, Михайло Кочерган, один із провідних сьогодні мовознавців України; трохи раніше тут навчався майбутній фольклорист Роман Кирчів, а пізніше — письменники і науковці Михайло Шалата та Григорій Штонь...

У середині п'ятдесятих заповідалося на великі зміни. Якщо на молодших курсах студентів змушували штудіювати праці Сталіна, то в білетах на державному іспиті вже було запитання про “подолання культу особи”. Сильне враження справили на Миколу статті Микити Шумила про рідну мову і Григорія Нудьги про українську пісню, а книжка Леоніда Новиченка “Поезія і революція” зачарувала юнака майстерним аналізом ранньої творчості Павла Тичини і спонукала уважніше придивитися до трагічно надламаної постаті співця національної революції.

Того ж 1956 року юнацька жага до мандрів і пробуджені дослідницькі зацікавлення звабили студента податися в гори слідами Івана Франка. Це була ризикована експедиція, бо заблукав аж до кордону, де його перепинили прикордонники. Щоправда, не затримали, бо мав письмовий дозвіл із печаткою. Одного разу там, на Бескидах, Микола побачив літака, що, розсипаючи білі клапті паперу, розвернувся і подався ген на південний захід, мабуть — на мадярський бік. Ті клапті виявилися листівками із закликами до боротьби за свободу. І хоча угорська революція, як і пізніша чехословацька, була відразу придушена, але збудила в серцях по цей бік кордону вільнолюбні ідеї...

Літературна Мекка та її паломники

Поезіє, сонце моє оранжеве!

Іван Драч. Балада про соняшник (1962)

Закінчивши 1957 р. інститут, Микола Ільницький працював у Дрогобичі в редакції обласної газети, а з 1959 р. — у львівській молодіжній газеті. Віршував, цікавився літературним процесом, у своїх критичних публікаціях відгукувався на поезію початківців, нові кінофільми й театральні вистави.

Редакція містилася у центрі Львова — спершу на Підвальній, а потім на Академічній. Навколо вирувало культурне життя: театри, бібліотеки, зустрічі з цікавими людьми... На початку 1962 р. до Львова зі столиці прибула група відомих письменників на чолі з Андрієм Малишком. У редакції журналу “Жовтень” відбулася зустріч творчої молоді з Леонідом Коваленком та Віктором Іванисенком — провідними критиками, які підтримували поетів-шістдесятників. Микола Ільницький з друзями розпитували киян про найновіші мистецькі події, палко сперечалися з приводу творів Василя Симоненка, Івана Драча, Миколи Вінграновського.

Відтак почалася справжня ланцюгова реакція взаємних творчих контактів: навесні до Львова навідався Василь Симоненко, у червні тут висадився цілий київський “десант” — Іван Дзюба, Іван Драч і Микола Вінграновський, услід за ними — режисер Лесь Танюк і художниця Алла Горська, а влітку наступного року завітав Іван Світличний...

Відважні кияни прибували не лише з місією будительською, просвітницькою, об'єднавчою, а й задля того, аби ковтнути надихущої культурної атмосфери. Василь Симоненко був зачарований старовинним містом, яке зберегло власну національну сутність, і разом із львів'янами читав вірші на майдані перед Оперним театром. Микола Ільницький згадує, що надав слово Василеві і той прочитав свою поезію про Львів — “Український лев”, що через три десятиліття стала відомою піснею у виконанні Віктора Морозова¹.

Враження, яке справив виступ киян 19 червня 1962 р. у вщерть заповненій Шевченківській аудиторії Львівського університету ім. Івана Франка можна порівняти з вибухом бомби. Ільницький був захоплений імпровізаційним мисленням Дзюби, свіжістю й масштабністю образного мислення Драча і Вінграновського: “Відчувався безпосередній зв'язок виступів із новаторськими пошуками 20-х років, потужний інтелектуальний струмінь асоціацій, часом незвично ускладнених, але природних і органічних, що відкривали нові обрії поетичного мислення. Це була поезія глибоко національна у вищому філософському вимірі, а не на рівні декору, споріднена з тими інтонаціями, які ми знали з тодішніх, хоч і не частих, перекладів з польської, чеської, іспанської та французької поезії. Про все це ми говорили, повертаючись з вечора, з поетом Володимиром Лучуком під свіжим враженням від почутого... У мене тоді з'явився задум систематизувати свої враження, і з цих думок виник цикл літературно-критичних статей “Барви і тони поетичного слова”².

Львів'яни також відвідували столицю, використовуючи кожен нагоду: приватні поїздки, конференції, творчі семінари. Один із шістдесятників, які в редакції журналу “Зміна” (пізніше “Ранок”) гуртувалися навколо Івана Дзюби та Івана Світличного, Анатолій Шевченко згадує у своїх мемуарах трьох мандрівників зі Львова — Романа Іваничука, Романа Кудлика і Миколою Ільницького³.

За аналогією до славетного київського Клубу творчої молоді у Львові було створено 1963 р. клуб “Пролісок”, президентом якого став аспірант університету ім. Івана Франка Михайло Косів, його заступником — мистецтвознавець Богдан Горинь, а відповідальним секретарем — молодий прозаїк Володимир Квітневий. Миколою Ільницького було обрано до президії “Проліска”. Упродовж двох років клуб влаштовував міські вечори Т.Шевченка, Лесі Українки, Б.-І. Антонича, В.Симоненка, організував поїздки до Канева на святкування 150-річчя з дня народження Шевченка. Брати Михайло і Богдан Горині налагодили обмін літературою самвидаву. Невипадково компартійне око пильно стежило за підозріло рухливою молоддю.

Прагнучи самовираження в авангардній літературній творчості чи забороненій політичній діяльності, молодь надихалася спогадами попередників про недалеку, але малознану історію. Разом зі своїми приятелями Богданом Горинем, Володимиром Лучуком та Миколою Петренком Ільницький часто навідувався до Михайла Яцківа, котрий разом із Денисом Лукіяновичем, Михайлом Рудницьким і деякими іншими митцями поважного віку належав до львівських “характерників”

¹ Ільницький М. У вимірах часу. — К., 1988. — С.192.

² Ільницький М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова другої половини ХХ століття. — А., 2003. — Кн. 2. — С.52.

³ Шевченко А. Світло його імені //Дзвін. — 2002. — № 8. — С.132.

– живих свідків подій першої половини ХХ століття. Яцків відкривав таємничий світ “Молодої Музи”, Ірина Вільде – незнані сторінки літературної Галичини міжвоєнного двадцятиліття, а недавні політичні в’язні Григорій Нудьга і Володимир Гжицький розповідали про те, що пережили самі – про Розстріляне Відродження 1920-х років і голодомор, про політичні репресії і концтабірні поневіряння.

Другим джерелом інформації були зв’язки із закордонними земляками. Наприклад, із Вірою Вовк М.Ільницький познайомився 1966 р. – під час однієї з її мандрівок по Україні, які налагодили перший, хоч і невеликий, місток між шістдесятниками та Нью-Йоркською групою.

Тіснішими були стосунки з українцями Польщі та Чехословаччини. У тамтешніх виданнях публікувалися твори митців 20-х років та української еміграції і найсвіжіші матеріали з України: критичні статті І.Дзюби, Є.Сверстюка, вірші молодих поетів. М.Ільницький видрукував у часописі “Дукля” (Пряшів, 1967) статтю “Стріча лагідного Каїна з лицарем печальної подоби”, присвячену “вічним образам”; в “Українському календарі” (Варшава, 1969) – поетичну добірку Б.-І.Антонича зі вступним словом; у журналі “Ми і світ” (Торонто, 1969) – дослідження історичної тематики в українській літературі.

А взимку 1969 року львів’янин спілкувався у Празі з Орестом Зілинським, закоханим у творчість шістдесятників. М.Ільницький відкрив для себе україніку, заборонену в підрадянській Україні, а тут, у вільнодумній Чехословаччині, доступну для читачів Національної бібліотеки. Чи не звідси народжувалися теми, які згодом стали наскрізними в його літературно-критичній діяльності, як-от: “молодомузівці”, “Антонич”, “Празька школа”, “Нью-Йоркська група”?

У лавах літературної опозиції

Естетичне – та зона, де людина могла залишатися сама собою, хай і не сповна

З інтерв’ю М.Ільницького Людмилі Таран
(журнал “Сучасність”, 1992)

Так звана “відліга” минала, і довелося працювати в умовах “загвинчування гайок”. Упродовж 1962–1963 рр., у час кампанії, спрямованої проти звинуваченої у формалізмі та абстракціонізмі творчої інтелігенції, М.Ільницький опублікував аналітичний огляд молоді поезії “В пошуках нового”, де йшлося про образний світ Василя Симоненка, Івана Драча, Ліни Костенко, рецензував “Атомні прелюди” Миколи Вінграновського, збірки Володимира Лучука й Романа Кудлика та інших шістдесятників-новаторів.

На початку 1964 р. Микола Ільницький перейшов на роботу в журнал “Жовтень” (з 1990 – “Дзвін”), з яким пов’язав усю свою дальшу творчу долю, працюючи спершу завідувачем відділу критики, з 1980 р. – заступником головного редактора, а потім – членом редколегії. І завжди – незмінним автором, провідним критиком поважного часопису.

Коли молодий критик почав працювати у журналі, там під орудою нового головного редактора Ростислава Братуня відбувалися реформи: оновлювався творчий колектив, лібералізувалася редакційна політика, розширювалося коло молодих авторів. Микола Ільницький співпрацював із завідувачем відділу прози Романом Іваничуком і Романом Кудликом, котрий відав поезією. Журналові вдалося згуртувати талановитих митців зі всієї України, ставши помітним осередком літературного життя. На сторінках критичної рубрики друкувалися молоді, але

вже знані критики Маргарита Малиновська, Анатолій Макаров, Михайло Косів, котрі мали свіжий погляд на красне письменство і вміли аргументовано відстоювати власну позицію.

Щоправда, редакційний процес постійно зазнавав втручань компартійних органів, і в 1966 р. внаслідок адміністративних “проробок” було знято з посади головного редактора Ростислава Братуня, і тільки після кількох замінів на цю посаду призначено Романа Федоріва, під доглядом якого часопис прямував до XXI сторіччя.

Ще драматичніше розгорталася подія за вікнами редакції. Наприкінці літа 1965 р. Україною прокотилася хвиля арештів, і навесні наступного року почалися суди над бунтарями. Львівські письменники подали колективне клопотання про взяття на поруки наймолодшого з ув'язнених — Богдана Гориня. Звісно, автори цього клопотання дістали у відповідь цькування. М.Ільницький, котрий не підписав цього документа, бо не був іще членом Спілки письменників, теж потрапив до категорії ненадійних за те, що на зборах висловив не осуд, як від нього вимагали, а солідарність із колегами: “Я відмовився, сказавши, що поділяю їх думку, а не підписав заяви через те, що не є членом Спілки. Догани мені тоді не винесли, хоч це пропонував Валентин Маланчук, який був на цих зборах, але тодішній редактор журналу Микола Романченко, поставлений після звільнення Ростислава Братуня, заборонив мені на деякий час друкуватися”⁴.

Отож на сторінках журналу за 1966 р. опубліковано лише одну рецензію М.Ільницького, а його добірку записаних од матері народних пісень видруковано анонімно. Натомість часопис ряснів пропагандистськими статтями секретарів обкомів і голів колгоспів та іншою політичною публіцистикою, яка, за оцінкою Івана Кошелівця, до літератури жодного стосунку не мала⁵.

Тим часом, працюючи над втіленням свого задуму, що народився пам'ятного червеневого вечора 1962 р. після виступу киян у Львівському університеті, М.Ільницький видав перші свої книжки: “Барви і тони поетичного слова” (Київ, 1967) і “Тасмниці музи” (Київ, 1971). Обидва видання склалися з проблемних мікростудій, що висвітлювали розмаїті аспекти модерної поетики: традиції і новаторство в сучасному письменстві, його взаємозв'язок з іншими мистецтвами й наукою, тенденції новітнього інтелектуалізму, асоціативності образного мислення, особливості функціонування фольклорних і “вічних образів”, космічних мотивів тощо. Для розгляду цієї проблематики автор обрав теоретичний перекий, тісно пов'язаний з літературним сьогоденням. Ілюструючи свої концептуальні побудови, критик звернувся до аналітичного розгляду поезій Павла Тичини і Едуардаса Межелайтіса, розмірковував над малюнками Пікассо і Чурльоніса, не обминав своєю увагою творів музики та кінематографа. Так творився контекст молодої поезії — не лише літературний, а й мистецький. Обмірковуючи вслід за Потєбнею та Франком мальовничість і музичність поетичного образу, його змістовність і виражальність, критик демонстрував барвистий і дзвінкоголосний світ новітньої української поезії, який різко контрастував із монологічним соцреалізмом, суцільно зафарбованим у червоний колір.

Молодого критика помітило і привітало чимало старших його колег. Леонід Новиченко звернув увагу ще на перші статті М.Ільницького, які публікувалися на сторінках “Жовтня” і згодом склали збірку “Барви і тони поетичного слова”.

⁴ Ільницький М. Тихі розмови при ватрі: До 90-річчя від дня народження Григорія Нудьги // Дзвін. — 2003. — № 3. — С.153.

⁵ Кошелівець І. Літературні журнали в першому кварталі 1966 // Сучасність. — 1966. — № 5. — С.111.

Богдан Кравців у відомій антології “Шістдесят поетів шістдесятих років” зауважив, що “Ільницький здобуває тепер ім'я як добрий літературний критик”⁶. 1968 р. Григорій Костюк зарахував його до когорти “здібних і надійних критиків” поряд із Іваном Дзюбою, Євгеном Сверстюком, Іваном Світличним, Маргаритою Малиновською⁷, а через рік Василь Стус — поряд з Анатолієм Макаровим і Леонідом Череватенком — “до гурту наймолодших талановитих майстрів нашого критичного цеху”⁸.

Перші книжки М.Ільницького з'явилися на гребені новаторських літературознавчих праць, що мали тоді значний резонанс, як-от: “Народження стилю” (1964) В.Іванисенка, “Література як мистецтво слова” (1965) М.Коцюбинської та “Не ілюстрація — відкриття!” (1967) Л.Новиченка, “Життєва переконливість героя” (1965) Г.Сивоконя, “Синтез важкої води: Новела одного року” (1967) М.Малиновської, “Час і його обличчя” (1967) В.Дончика, “Новела і новелісти” (1968) В.Фащенко, “Розмаїття тенденцій” (1969) А.Макарова. У тих виданнях проявилися такі характерні риси літературної критики 1960-х років, як зміщення уваги з ідеологічних аспектів на питання поетичної структури та індивідуального стилю, неприйняття шаблону і обстоювання принципів творчого самовираження, зацікавлення теорією підсвідомості, яка відкривала ірраціональні джерела поетичної творчості.

Під пресом

Все вагоме — од Пірра до пір'я...
Володимир Лучук. Вагомість (1967)

З метою самозбереження тоталітарна система вдалася до бюрократизації всіх царин життя, ув'язнення політичних супротивників, ідеологічного переслідування літературних творів та їхніх авторів. І хоча критика робила вигляд, що працює “як стрілка компаса”, орієнтуючись на некомпетентні владні рішення, компартійна постанова “Про літературно-художню критику” (1972) атакувала цю галузь за “відставання”. Відразу величезна ідеологічна машина запрацювала на повну потужність. М.Шамота та інші офіційні літературознавці запопадливо кинулися шукати різноманітні “вади” у 8-томній “Історії української літератури”, публікаціях серій “Бібліотека поета” і “Шкільна бібліотека”, окремих монографіях і статтях. Не обминули, звичайно, і “Жовтня”, який пропагував національні цінності. Так, до надрукованої під псевдонімом *Оглядач* статті М.Ільницького “Лірика і драма новели” було висловлено претензії за прихильну морально-етичну інтерпретацію оповідання Григора Тютюнника “Оддавали Катрю”, в якому зображено городян, що почуваяться незвично на сільському весіллі: “Критик з журналу “Жовтень”, відчувши підтекст твору, не такий, правда, вже й глибокий, поставив, як кажуть, крапки над “і”. Він підкреслює, що вся весільна церемонія справді здається женихові з міста “комедією”, а традиційне “гірко” — вже геть нестерпним “язичництвом”. Виправдовуючи “жениха”, він пояснює, що йде це в нього зовсім

⁶ *Шістдесят поетів шістдесятих років: Антологія нової української поезії* / Упоряд. Б.Кравців. — Нью-Йорк, 1967. — С. XI–XII.

⁷ *Костюк Г.* У світі ідей і образів: Критичні та історико-літературні роздуми. 1930 — 1980. — [Б.м.], Сучасність. — 1983. — С. 506.

⁸ *Стус В.* Розмаїття тенденцій або відряди і клопоти музи // Стус В. Твори: У 4 т. 6 кн. — А., 1994. Т. 4. — С. 250.

не від злої вдачі, а від зубожіння духовного, від того елемента впливу міста, який нібито послабив відчуття кривого зв'язку одного з одним"⁹.

Мовляв, і новеліст, і оглядач протиставляють село місту, ігноруючи "реальні життєві проблеми" і "боротьбу партії за їх вирішення".

У тому, що комуністичний режим безцеремонно цензурував і науку, і мораль, М.Ільницький переконався безліч разів. Його монографію про Михайла Яцківа, яку не пропустили до друку, вдалося захистити 1973 р. як кандидатську дисертацію лише за щасливого збігу обставин і за підтримки офіційних опонентів Ніни Калениченко та Ніни Жук і учасників дискусії Леоніда Новиченка та Степана Крижанівського. Щоправда, перед тим на вимогу керівника провідної установи довелося викреслити з тексту посилання на М.Грушевського, М.Євшана, С.Єфремова та інших проскрибованих авторів. А хіба сумісні наука і купюри? Ясна річ, мистецтво поцінування і тлумачення літературних творів відходило на другий план у нестерпних умовах панування голобельної та донощицької "критики".

Але й ті роки не були пропашними. Хоча "температура" літературних диспутів значно знизилася, вони не раз розгорталися навколо реальних, справді важливих мистецьких явищ. М.Ільницький брав участь в обговоренні "химерної прози" та молоді поезії, у легкій і цікавій для читача формі відгукувався на нові книжки українських критиків, поетичні і прозові публікації. Третя його книжка "Енергія слова" (Київ, 1978) різноаспектно розвивала ідеї двох попередніх книжкових видань, проектуючи їх на площину тодішніх літературних дискусій. Нотуючи свої спостереження й роздуми, критик наполегливо застерігав од голого теоретизування та спокуси вимірювати багатоманіття поетичних явищ звичними, хоч і вузькими, мірками. Аналізуючи стильові пошуки тогочасної поезії і прози, він обстоював правомірність так званої "тихої" лірики, а не однієї лише громадянської, розмірковував над структурними змінами в поемному жанрі, зважував позитивні й негативні сторони поширеної у той час орієнтації на елементи фольклорної умовності та декоративної символіки, з'ясовував відмінності між образним і концептуальним вирішенням проблеми "повернення до джерел" у творчості шістдесятників і сімдесятників, досліджував збагачення постаті хронографа-літописця в історичному повістарстві.

Серцевину наступної книжки "На вістрі серця і пера" (Київ, 1980) склали нариси про Д.Павличка, І.Драча, В.Коротича, М.Вінграновського, Р.Лубківського та Б.Олійника, якому М.Ільницький присвятив виданий того ж року окремий літературний портрет "На спокій права не дано". Ці нариси обрамлено двома проблемно-теоретичними статтями, в яких критичні спостереження над новими поетичними книжками композиційно об'єднані наскрізною тематичною лінією – пульсуванням у сучасній ліриці мотиву зміни покоління, їхньої спадкоємності.

Безперервність руху

Доводилося мені, як і всім – майже всім – критикам мого і не тільки мого покоління, користуватися формулами і поняттями, не обов'язковими в моїх статтях. Я назвав би це ритуалом чи молитвою. І навіть написав віршик з цього приводу:

⁹ Шамота М. За конкретно-історичне відображення життя в літературі // Література і сучасність. – Вип. VII. – К., 1974. – С.19.

*О ви, поети східної землі,
Страждання вам судились немалі:
Молились ви аллаху й падишаху,
А все-таки співали про Лейлі.*

Я теж "співав про Лейлі". А що молився мало, то від "правовірних мусульман" здобув ярлик "естетствующого критика", яким не соромився, а скоріше навпаки.

М.Ільницький. Інтерв'ю журналу
"Радянське літературознавство" (1989)

Наприкінці радянської доби М.Ільницький цим влучним образним формулюванням підсумував терпкий історичний досвід, прояснивши читачеві громадянську і фахову позицію типового, так би мовити, естета колоніальних часів.

А тоді, на початку 1980-х, коли ледь-ледь починали танути айсберги брежнєвського режиму, ніхто ще не міг уявити, що вже настала остання декада радянської епохи. І все ж було саме так — перемога над вільною думкою виявилася Пірровою, бо далася комуністичному режимові ціною непоправних моральних втрат, після яких йому годі було відновити довіру в середовищі творчих людей і в широких масах населення.

Повільно, але впевнено жвавішав літературний "дискурс". Незвичною ознакою літературного життя ставало обережне вивільнення з-під опіки офіціозу. У 1980–1981 рр. журнал "Дніпро" організував обговорення стильових пошуків української прози, в якому взяв участь М.Ільницький, порушивши проблему співвідношення реалістичної та "химерної" течій. А 1983 р. на сторінках того ж часопису львів'янин своєю статтею "Розвиток жанру не припиняється" підбив підсумки дискусії про здобутки і втрати поеми. Пристрасті спалахнули й між прихильниками традиційної та умовно-асоціативної течій у поезії (чи, як їх ще називали, "сповідальної" і "метафоричної").

Ці дискусії, як і попередні літературні зацікавлення критика, знайшли відгук і продовження в нових його книжках: збірниках статей "Безперервність руху" (Київ, 1983), "Багатогранність єдності" (Київ, 1984), "От поколения к поколению" (Москва, 1984; книжка отримала премію Спілки письменників СРСР), "У вимірах часу" (Київ, 1988), "Людина в історії" (Київ, 1989), портретних нарисах "Дмитро Павличко" (Київ, 1985), "Іван Драч" (Київ, 1986). За статті "Лірика у вимірах часу", "Висока хвиля в душу заплива" і "Світ малого епосу", які висвітлювали українську поезію і грузинську новелістику, М.Ільницькому було присуджено 1983 р. премію в галузі літературно-художньої критики імені О.Білецького.

Нові публікації значно розширили проблематику, коло імен і явищ, обговорюючи філософічність, історизм, притчевість у прозі Р.Іванчука, Р.Федоріва, Ю.Мушкетика, мотиви і образи у ліриці Василя Мисика, Петра Скунца та ліро-епосі "Маруся Чурай" Ліни Костенко, майстерність літературознавчих студій Л.Новиченка, Г.Сивокона, В.Брюховецького, Т.Салиги, критичної есеїстики Д.Павличка та І.Драча, нові тенденції в українській, грузинській, прибалтійських літературах...

Лібералізація позначилася й на різноманітних офіційних заходах, на які все частіше запрошували М.Ільницького як знаного літературного критика — вони відбувалися в атмосфері більш вільній і творчій, не такій заідеологізованій, як у сімдесятих роках. Довелося брати участь у пленумах Ради з літературної критики при Спілці письменників СРСР, засіданнях Ради з питань літературних взаємозв'язків і художнього перекладу при Спілці письменників Грузії, конференціях у прибалтійських країнах та "круглих столах", що їх проводили журнали "Дружба народів", "Литературное обозрение", "Латинская Америка",

“Литературная Грузия” та ін. Тут український критик дискутував з грузинськими літературознавцями Зазою Абзіанідзе і Гурамом Асатіані, осетинським письменником і перекладачем з української Нафі Джусойти, критиками Альгімантасом Бучісом із Литви, Харієм Хіршем із Латвії, Галиною Белою, Владіміром Огневим, Вадимом Ковським та культурологом Георгієм Гачевим із Росії, редактором московського журналу “Дружба народів” Олександром Руденком-Десняком, російським поетом Булатом Окуджавою і латиським – Ояром Вацїтїсом, українськими перекладачами з грузинської Грицьком Халимоненком та Людмилою Грицик...

Над палімпсестами

Історія як “пришестя” смислу
Поль Рікер. Історія та істина (1955)

Після чорнобильської катастрофи та в перші роки незалежності, коли суспільна ситуація стрімко змінювалася, критика рухалася в напрямі до публіцистики й культурології, дбаючи про повернення замовчуваних імен і відродження рідної мови, проникаючи в заборонені зони національної минувшини, захищаючи екологію природи й культури. Болісно відчуваючи великі лакуни, розриви і тріщини в недавній літературній історії ХХ ст., М.Ільницький один із перших переорієнтувався на вивчення і популяризацію творчості “молодомузівців”, письменників міжвоєнного двадцятиліття, митців діаспори. Реставрація незнаного українського модерну так захопила дослідника, що він мимоволі відійшов од проблематики сучасного письменства.

Другою причиною перетворення критика на історика літератури став розпад видавничої, книготорговельної та бібліотечної мережі, який позбавляв можливості тримати в полі зору надзвичайно різномірний мистецький процес із його стильовою множинністю, роздрібленістю не лише на окремі покоління, а й на вузькі гуртки в межах однієї генерації.

Звісно, багатолике обличчя сучасного українського письменства вабить критика, котрий сам немало прислужився до його формування. Наскрізь особистісний, але пильний погляд Миколи Ільницького вихоплює з барвистого літературного калейдоскопу лише деякі явища, цікаві тією чи іншою своєю гранню. Так з’являються відгуки на нові поетичні книжки В.Підпалого, Р.Кудлика, Надії Мориквас, роздуми над романами “Євангеліє від Томи” та “Вогненні стовпи” Р.Іваничука, “Палиця для прокажених” Р.Федоріва, “Рекреації” Ю.Андруховича, передмови до збірок поетів-початківців і відомих митців, студії над творчістю Ліни Костенко та І.Калинця. Найновіше його дослідження про Калинця – книжку “Ключем метафори відімкнені вуста...” (Париж; Львів; Цвікау; 2001) – преса оцінила як вдало підібраний інтерпретаційний ключ до образного світу автора циклів поетичних збірок “Пробуджена муза” та “Невольничча муза”.

Однак панорамні праці, які були б присвячені сучасності, майже відсутні – літературознавець сконцентрував основні зусилля в царині українського модерну. Він упорядкував найповніші на сьогодні видання М.Яцківа (Київ, 1989), Б.Лепкого (двотомник, Київ, 1991), Ю.Опільського (третомник, Львів, 1994–2000), І.Крушельницького (Київ, 1993), М.Матїїва-Мельника (Львів, 1995), С.Гординського (Київ, 1997), антології молодомузівської поезії “Розсипані перли” (Київ, 1991) та західноукраїнської поезії 20–30-х років “Над рікою часу” (Харків, 1999). Разом із Р.Лубківським Микола Ільницький видрукував збірник “Весни розспіваної князь”

(Львів, 1989) — антологію критичної, мемуарної та поетичної антоничіани. У ній зібрано не лише надзвичайно цінні матеріали, що збагачують наші уявлення про біографію митця, а й аналітичні праці закордонних дослідників, які демонструють зразки структурного, архетипного, герменевтичного, зіставного аналізу загадкових текстів Б.-І.Антонича.

Ще одним значним палімпсестом, актуалізованим для сучасного читача ґрунтовною передмовою і коментарями М.Ільницького, стала книжка “Основи української літературно-наукової критики” Л.Білецького. Вперше побачивши світ у Празі 1925 р., ця заборонена й забута книжка відомого послідовника О.Потебні та учня В.Перетца дістала друге своє життя в Києві 1998 р. Її поява відслонила завісу над національними і європейськими витоками вітчизняної літературної теорії.

Усі ці упорядковані М.Ільницьким видання вражають скрупульозним опрацюванням. Секрет полягає в тому, що їхня видавнича історія інколи тривала роками, а головне — супроводжується поглибленим науковим дослідженням. Як правило, спочатку первинні матеріали з невеликими коментарями публікувалися в “Дзвоні” та інших популярних часописах, потім окремі їхні аспекти розвивалися у концептуальних статтях і апробувалися в доповідях на наукових конференціях, а згодом у розширеному вигляді з’являлись окремими збірками чи антологіями, переростаючи відтак у монографії.

Літописець літературного Львова

Се повість врем’яних літ...

Початковий літопис (початок XII ст.)

Деякі теми стають наскрізними в біографії вченого, досліджує їх він упродовж кількох десятиліть. Наприклад, 1991 р. вийшла книжка про Б.-І.Антонича, перший варіант якої датується ще 1967 роком. Так само чимала часова відстань між рецензією М.Ільницького на першу книжку І.Калинця “Вогонь Купала” і його монографією “Ключем метафори відімкнені вуста...”: 1967—2001. Трохи коротша, але не менш трудомістка творча історія монографії “Критики і критерії: Літературно-критична думка в Західній Україні 20—30-х рр. XX ст.” (Львів, 1998) та діалогії “Драма без катарсису” (Львів, 1999, 2003), яка висвітлює життя літературного Львова впродовж XX століття.

Жанрові аспекти згаданої діалогії різноманітні: це історико-документальна студія з численними вкрапленнями мемуарних і публіцистичних елементів та розлогими літературознавчими характеристиками творчої еволюції митців. Документальний аспект забезпечується широкою джерельною базою: автор використав як місцеві так і діаспорні публікації історичних документів, незнані досі архівні матеріали, спогади учасників літературного процесу, опубліковані раніше чи написані спеціально на прохання автора, а також власні спогади про події недавніх десятиліть.

Перша частина діалогії розповідає про літературне життя в Україні перших десятиріч XX ст., характер якого визначили дискусії Івана Франка і “Молодої Музи”, гуртування митців навколо “Митуси”, “Логосу” та інших угруповань, діяльність “Літературно-наукового вісника”, журналу “Назустріч” та інших впливових часописів.

Різку зміну суспільних і літературних обставин після “золотого вересня” 1939 р. засвідчує виклад таких трагікомічних ходін по муках творчої інтелігенції Львова, як процедура прийому до Спілки письменників п’ятдесяти восьми зі ста українських,

польських і єврейських митців, той шок, який пережили львів'яни, намагаючись підлаштуватись під радянську ідеологію й опанувати естетику соцреалізму, їхні спроби творення "колективних поем", присвячених Сталіну тощо. Далі на основі спогадів О.Тарнавського і тогочасної преси висвітлено малознаний період німецької окупації, коли внаслідок історичних катаклізмів склалися умови для короткочасної, але дуже плідної діяльності Спілки українських письменників та Літературно-мистецького клубу, які об'єднали митців Західної і Наддніпрянської України: Уласа Самчука та Івана Багряного, Святослава Гординського і Михайла Ореста, Аркадія Любченка і Юрія Липи...

Завершується перша книжка тим, чим, власне, починається друга — панорамою повоєнного десятиліття, коли після сумнозвісних ідеологічних кампаній та політичних репресій настала пора часткової реабілітації письменників та їхніх творів. З'ясовуючи еволюцію шістдесятництва і причини появи дисидентського руху та самвидаву, дослідник порушив питання про співвідношення "офіційної" і "задротяної" літератури, поміж якими і всередині яких творилася, очевидно, й просто література: "Передова частина офіційної літератури разом із кращими досягненнями неофіційної, яка до слова, теж не є однорідною, творять цілісність загальнолітературного процесу. Бо, власне кажучи, перше й друге відгалуження підлягає оцінці за критеріями художності, естетичними критеріями"¹⁰.

Зіставлення даних, що походять із різних наукових, документальних і мемуарних джерел (щедрою рукою автор наводить спогади Юрія Брилинського, Лева Воловця, Миколи Петренка, Романа Іваничука, Михайла Гориня, Богдана Завадки, Богдана Стельмаха та інших учасників шістдесятницького руху), дало змогу уточнити чимало суперечливих моментів, з'ясувати ряд невідомих фактів, запропонувати власну версію подій, заповнюючи прогалини, які існували в наших уявленнях про недалеку минувшину літературного Львова.

Віднедавна, окрім історико-літературних студій, Микола Ільницький дедалі частіше вдається до особистісних ретроспекцій: його мемуарні розповіді про зустрічі і прощання з Михайлом Яцківим, Орестом Зілинським, Григорієм Нудьгою, Володимиром Лучуком та іншими відомими й дорогими йому людьми — своїми друзями й учителями — переростають у роздуми над письменницькими долями, вплетеними в історичну канву національної культури.

Шістдесятник у добу постмодернізму

...критик не суддя, не Зевс-громовержець...

Іван Франко. Слово про критику (1896)

...А ще чекають своєї черги невидані праці. На жаль, на кілька десятиліть розтягнулася ця черга для книжки про М.Яцківа, яку написано наприкінці 60-х, антології емігрантської поезії "Срібні сурми", окремого видання поетичних книг В.Пачовського і Оксани Лятуринської, перекладів перлин східної поезії, здійснених у співавторстві з відомим орієнталістом Я.Полотнюком. Бракує коштів чи доброї волі видавців?

Утім, несправедливо було б вважати, що громадськість не цінує подвижницької праці вченого. В останні роки він нагороджений низкою високих відзнак — премією ім. І.Франка Національної академії наук за книжки "Українська повоснна

¹⁰ Ільницький М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова другої половини ХХ століття. — Львів, 2003. — С.166.

еміграційна поезія” (Львів, 1995) та “Від “Молодої Музи” до “Празької школи” (Львів, 1995), премією братів Богдана й Левка Лепких, що її журнал “Тернопіль” 1996 р. присудив М.Ільницькому за дослідження творчої спадщини Б.Лепкого, Міжнародною літературною премією ім. Богдана-Нестора Лепкого за монографію про поезію І.Калинця. І, нарешті – у 2003 р. Микола Ільницький став членом-кореспондентом Національної академії наук України. Зараз учений очолює відділ літератури в Інституті українознавства імені І.Крип’якевича НАН України і кафедру теорії літератури та порівняльного літературознавства у Львівському національному університеті імені І.Франка, активно працює в Науковому товаристві імені Шевченка та Міжнародній асоціації українців.

Чи не драматизує М.Ільницький розбіжності між науковою і критичною діяльністю, реставраційним і креативним підходами? Аж ніяк. На тверде переконання літературознавця, вивчення й популяризація національної класики дають сучасникам відчуття міцної основи і стимулюють новітню естетичну думку. Ба більше, повернення до власних витоків слід розглядати як неминучий етап одужання враженого амнезією постколоніального мистецтва, коли замість комплексів маргінальності, провінційності й меншовартості народжується глибше розуміння власного історичного шляху, зростає впевненість у вагомості національних традицій та їхніх перспектив.

Отож перед вітчизняною наукою появилася шанс осмислити тисячолітню спадщину в повному обсязі й актуалізувати її, переписуючи заново. Навіть суто архаїчний, малозначний, здавалося б, матеріал висвітлюється нерідко в таких несподіваних аспектах, що знов починає хвилювати публіку, – і тут М.Ільницький нагадує співрозмовникам палкі суперечки з приводу монографій про український модернізм Тамари Гундорової і Соломії Павличко та інших своїх колег.

Небувалий різнобій думок, шалене кипіння пристрастей і навіть безперервні літературні скандали не знеохочують, а навпаки – надихають, бо все це – ознака вільного мистецького життя. Літературознавець утішений поліфонією сучасного письменства, яку творять представники різних вікових груп, естетичних уподобань і творчих орієнтацій. Концептуальний плюралізм, діалог інтерпретацій, зіткнення оцінок – це для Миколи Ільницького визначальні риси постколоніальної літератури, які надають їй привабливості, роблять цікавою для публіки, впливовою та ефективною.

м. Львів

